LİNGVOKULTUREMA TUSHUNCHASİ VA MİLLİY MENTALİTETNİ TİL TA’ LİMİ DA TO’G’Rİ TADBİQ QİLİSH

Xolmuratova Diana

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada lingvokulturema tushunchasining nazariy asoslari, uning til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikdagi o‘rni hamda milliy mentalitet bilan aloqasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Lingvokulturema lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan kompleks hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi. Til birliklarining tarixiy tajriba, qadriyat va ijtimoiy me’yorlarni aks ettirishi ilmiy yondashuvlar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: lingvokulturema, lingvokulturologiya, til va madaniyat, milliy mentalitet, kognitiv tilshunoslik, lingvistik nisbiylik, semiotika, konsept, madaniy xotira, tarjimashunoslik.

ANNOTATION:

This article examines the theoretical foundations of the concept of linguoculturem, its role in the relationship between language and culture, and its connection with national mentality. It is analyzed as a complex phenomenon at the intersection of linguoculturology, cognitive linguistics and translation studies.

Keywords: linguoculturem, linguoculturology, language and culture, national mentality, cognitive linguistics, linguistic relativity, semiotics, concept, cultural memory, translation studies.

Lingvokulturema konsepsiyasi lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik va zamonaviy tarjimashunoslik kesishgan nuqtada shakllangan bo‘lib, madaniy ma’no tashuvchi til birliklarini izohlashda muhim metodologik vosita sifatida qaraladi. Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat masalasi umumiy tilshunoslik tarixida fundamental ilmiy muammolardan biridir. Til birliklari jamiyatning tarixiy tajribasini, qadriyatlar tizimini va ijtimoiy me’yorlarini aks ettirishi haqidagi qarashlar XIX asrdan boshlab ilmiy muomalada mustahkam o‘rin egallagan. V. fon Gumboldt tilni millatning «ichki shakli» va «xalq ruhi» bilan bog‘liq ijodiy jarayon sifatida talqin qiladi. Gumboldtga ko‘ra, til tayyor mahsul emas, balki doimiy ravishda yaratilib boradigan faoliyat bo‘lib, u xalqning dunyoni ko‘rish usulini (dunyoqarash modelini) shakllantiradi. Shu jihatdan til madaniyatni passiv aks ettirmaydi; aksincha, madaniy tajribani konseptual tartibga soladi (Humboldt). XX asr boshlarida E. Sapir va B. L. Uorf tomonidan shakllantirilgan lingvistik nisbiylik g‘oyasi til va tafakkur munosabatini ilmiy muhokama markaziga olib chiqdi. Sapir tilni madaniyatning ramziy tizimi, ya’ni ijtimoiy tajriba kodlaridan biri

sifatida ko‘rsa, Uorf tilning tasniflash imkoniyatlari tafakkur yo‘nalishiga ta’sir qilishini kuchliroq ta’kidlaydi (Sapir; Whorf). Zamonaviy kognitiv va psixolingvistik tadqiqotlar lingvistik nisbiylikni mutlaq deterministik talqin qilishdan ko‘ra ehtiyotkorroq pozitsiyani qo‘llab-quvvatlaydi: til tafakkurni to‘liq belgilamaydi, ammo e’tibor yo‘nalishini, kategoriyalash va nomlash odatlarini muayyan darajada tartibga soladi. Bu esa lingvokulturemalarni statik «tarjima qilinmaydigan birlik» sifatida emas, balki kontekst va diskursda faollashadigan madaniy ma’no klasteri sifatida ko‘rish imkonini beradi. Semiotika doirasida madaniyat belgilar tizimi sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvda til madaniy semiozning markaziy mexanizmi bo‘lib, madaniy xotirani saqlash va uzatishning eng barqaror kanali sanaladi (Lotman). Shu nuqtai nazardan lingvokulturemalar – madaniy xotira va ijtimoiy me’yorlarning tildagi «uzel nuqtalari»dir.

Tarjimashunoslikda ham madaniy omil tarjimaning asosiy muammolaridan biri sifatida ko‘rsatiladi. Nida ekvivalentlikni qabul qiluvchi auditoriyada yuzaga keladigan kommunikativ ta’sir nuqtai nazaridan baholashni taklif qiladi (Nida). Newmark esa «madaniy so‘zlar»ni alohida guruh sifatida ajratib, ularni tarjima qilishda qo‘shimcha strategiyalar zarurligini ta’kidlaydi (Newmark).

Quyidagi jadvalda til va madaniyat munosabatiga oid asosiy nazariy yondashuvlar umumlashtiriladi:

Yondashuv / olim	Asosiy g‘oya	Til–madaniyat bog‘liqligi	Lingvokulturema tahliliga hissa
V. fon Gumboldt	Til – ijodiy jarayon, xalq ruhining ifodasi	Til dunyoqarashni shakllantiradi	Madaniy «ichki shakl»ni izohlash
Sapir–Uorf	Til kategoriyalari idrok/tasnifga ta’sir qiladi	Nisbiylik, madaniy farqlar tilda ko‘rinadi	Madaniy ekvivalent muammosini asoslash
Semiotika (Lotman)	Madaniyat – belgilar tizimi	Til madaniy xotira kanali	Madaniy kodlarning tildagi uzellari
Tarjimashunoslik (Nida, Newmark)	Ekvivalentlik va madaniy so‘zlar	Madaniyat strategiyani belgilaydi	Strategik yondashuv zaruratini ko‘rsatish

Lingvokulturologiya XX asr oxiri – XXI asr boshlarida tilshunoslikdagi antropotsentrik paradigma kuchayishi bilan mustaqil yo‘nalish sifatida shakllandi. Antropotsentrik yondashuv tildagi hodisalarni inson omili, kommunikativ maqsad va madaniy muhit bilan

bog‘liq holda izohlashni nazarda tutadi. Lingvokulturologiyaning tadqiqot obyekti – tilda aks etgan madaniy ma’no, milliy konseptlar va ijtimoiy me’yorlar majmuasidir. Maslova lingvokulturologiyani «til orqali madaniyatni o‘rganish» sifatida ta’riflab, til birliklaridagi madaniy komponentni aniqlash metodlariga urg‘u beradi (Maslova). Vorobyov lingvokulturologiyani til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini tizimli tahlil qiluvchi kompleks fan sifatida ko‘radi; u madaniy-konseptual birliklarni til tizimi va nutqiy amaliyotdagi namoyon bo‘lishi bilan bog‘laydi (Vorobyov). Stepanov esa madaniyatni konseptlar tizimi orqali tushuntirib, konseptlarni «madaniyatning konsentrlashgan shakli» sifatida talqin qiladi (Stepanov). Lingvokulturologiya etnolingvistika bilan yaqin aloqada bo‘lsa-da, u folklor bilan cheklanmay, zamonaviy badiiy, publitsistik va ilmiy diskurs materiallarini ham tahlil obyektiga aylantiradi. Bu hol madaniy mazmunning zamonaviy kommunikatsiyada qayta ishlab chiqarilishini izohlashga imkon beradi.

REFERENCE:

- Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation.
- Humboldt, W. von. Til falsafasiga doir nazariy qarashlar.
- Lotman, Yu. Semiosfera va madaniyat semiotikasi bo‘yicha tadqiqotlar.
- Maslova, V.A. Lingvokulturologiya.
- Newmark, P. A Textbook of Translation.
- Nida, E. Toward a Science of Translating; Language, Culture, and Translating.
- Sapir, E. Language and culture masalalariga oid ishlar.
- Stepanov, Yu.S. Konseptlar va madaniyat.
- Vorobyov, V.V. Lingvokulturologiya bo‘yicha tadqiqotlar.
- Wierzbicka, A. Semantics, Culture, and Cognition; Understanding Cultures through Their Key Words.
- O‘zbek tilshunosligida nutq odobi, maqol va frazeologizmlarning madaniy tahliliga oid tadqiqotlar.